

Margarita Gedvilaitė-Kordušienė

Trys tarpgeneracinių santykių koncepcijos ir jų kritiniai atgarsiai

Santrauka. *Dėl demografinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių pokyčių tarpgeneracinių santykių tema susilaukia vis daugiau šeimos tyrinėtojų dėmesio. Šis straipsnis skirtas šiuolaikinių sociologinių koncepcijų, skirtų tarpgeneraciniams santykiams tirti, pristatymui ir kritinių aspektų atskleidimui. Pirmiausia atskleidžiamas temos aktualumas ir trumpai aptariamas tarpgeneracinių santykių klausimas remiantis istoriniu požiūriu. Paskui nuosekliai nagrinėjamos trys pagrindinės – solidarumo, konflikto ir ambivalencijos – koncepcijos, siūlančios skirtingus tarpgeneracinių santykių analizės būdus. Išryškunami kritikuotini aspektai. Galiausiai koncepcijų analizė ir kritika leidžia prieiti prie išvados, kad tik jungiant ir derinant skirtingas koncepcijas įmanomas sudėtingų tarpgeneracinių santykių pažinimas.*

Raktažodžiai: tarpgeneraciniai santykiai, solidarumas, konfliktas, ambivalencija.

Keywords: intergenerational relations, solidarity, conflict, ambivalence.

Kodėl atgaivintas kartų klausimas?

Šeima, kaip socialinių tyrimų objektas, dažnai buvo suvokiama kaip branduolinė, susidedanti iš tėvų ir vaikų. Toks požiūris iš esmės ignoruoja tarpgeneracinius ryšius ir neatitinka pastarųjų demografinių ir istorinių tendencijų (Bengston *et al.* 2007). Pastaruoju metu kartų klausimas susilaukia vis daugiau socialinių mokslų atstovų ir politikos formuotojų dėmesio. Apie didelį susidomėjimą šia tema tarptautiniu lygmeniu byloja mokslinių darbų, konferencijų, seminarų ir įvairių tarpgeneracinių programų gausa. Kyla klausimas, kodėl atgaivinta diskusija tarpgeneracinių santykių tema, kodėl ši sritis susilaukia tiek dėmesio?

Vienas pirmųjų autorių, pradėjusių kalbėti apie kartas ir kurti visą kartų teoriją, buvo žinojimo sociologijos pradininkas Karlas Mannheimas. 1923 m. išleista jo esė „Kartų problema“ – pirmas išsamiau sociologiškai išplėtotas *kartų* veikalas. Mannheimas, plėtodamas žinojimo sociologiją, išryškino kartų vertę nagrinėjant santykius tarp biologinio ir socialinio laiko, biografijos ir istorijos, socialinės kaitos, atskleidė kartos ryšius su kalba ir žinojimu (Pilcher 1994). Atsigręžti į tarpgeneracinių santykių klausimą tyrinėtojus ypač paskatino demografiniai veiksniai. Nuo XX a. septintojo dešimtmečio Europos šalyse stebimi šeimos pokyčiai: santuokų ir

gimstamumo mažėjimas bei jų atidėjimas vyresniam amžiui, savanoriškos bevaikystės, kohabitacijos plitimas, nesantuokinių gimimų dažnėjimas ir kiti. Šie pokyčiai, aiškina mi antrojo demografinio perėjimo teorijos rėmuose, pakeitė struktūrinę šeimos sandarą, o kartu ir šeiminius santykius.

Greta šių demografinių veiksnių situaciją ypač paaštrino Europos gyventojų demografinio senėjimo procesas. *Viena vertus*, dėl šių pokyčių neišvengiamai kito ir šeimos santykių organizacija: jei anksčiau buvo galima kalbėti apie trijų kartų santykius, tai dėl minėtų demografinių priežasčių šiuo metu nebestebina keturių ar net penkių kartų koegzistavimas tuo pat metu. Mokslinėje literatūroje šie procesai įvardijami kaip šeimos santykių vertikalizacija – giminaičių mažėjimas horizontalioje plotmėje ir didėjimas vertikalioje. *Kita vertus*, dėl šių priežasčių sustiprėjo reikalavimai sveikatos priežiūros sistemai, asmeninės priežiūros paslaugų pagyvenusiems žmonėms plėtrai; visa tai tradiciškai buvo laikoma šeimos sfera. Pasigirsta abejonių, ar gerovės valstybė pajėgs reaguoti į naujus reikalavimus, susijusius su pagyvenusių gyventojų dalies didėjimu, ir atvirkščiai, jauno ir darbingo amžiaus gyventojų dalies mažėjimu. Nagrinėdami šį klausimą tyrinėtojai atkreipia dėmesį į šeimos paramos tarp kartų reikšmę: mažinant pasekmes, papildant ar net keičiant neegzistuojančią valstybės ir rinkos paramą. Taigi įvairūs veiksniai paskatino vėl iš naujo atrasti kartų klausimą, kuris mokslinėje literatūroje nagrinėjamas dviem lygmenimis: *micro* lygmenyje, akcentuojant santykius šeimos institute, ir *macro* lygmenyje, tiriant sąveiką tarp šeimos, valstybės ir rinkos.

Minėti demografiniai pokyčiai neatsiejami nuo kintančių ekonominių ir socialinių, o kartu ir kultūrinių, sąlygų: nuostatų ir vertybių tarpgeneracinių santykių atžvilgiu kaitos. Didėjančio individualizmo laikais kyla klausimai, kas – šeima ar valstybė – turėtų rūpintis priklausomais šeimos nariais, pagyvenusiais tėvais. Perimtos tradicinės vertybės, nuostatos ir naujosios, susijusios su stiprėjančiu individualizmu, kuria įvairius prieštaravimus. Nors skatinamas vaikų savarankiškumas, kita vertus, laikotarpis, kol vaikai tampa nepriklausomi gyvenimo kelyje, tapo ilgesnis. Šie ir dar daugiau klausimų keliama tarpgeneracinių santykių studijose, analizuojami veiksniai, darantys įtaką tarpgeneraciniams santykiams.

Atrodo, kad tarpgeneracinių studijų svarba neabejotina. Kitas klausimas: kokiuose teoriniuose rėmuose galima analizuoti tarpgeneracinius santykius? Šio straipsnio tikslas – pristatyti ir įvertinti mokslinę tarpgeneracinių santykių diskusiją. Straipsnyje bus analizuojamos pagrindinės koncepcijos, skirtos tirti tarpgeneracinius santykius *micro* (šeimos) lygmenyje. *Macro* lygmens teoriniai teiginiai, tokie kaip gerovės valstybės ir šeimos santykis, šiame straipsnyje nebus plačiau analizuojami.

Pirmoje straipsnio dalyje trumpai pristatoma istorinė tarpgeneracinių santykių koncepcija. Ji atskleidžia, kad santykiai tarp kartų ne visada buvo suvokiami šių laikų sąvokomis. Antroje dalyje analizuojamas ir įvertinamas nemažai įtakos tarpgeneraciniams studijoms turėjęs solidarumo modelis. Trečioje ir ketvirtoje – atskleidžiamos dėl solidarumo kritikos atsiradusios konflikto ir am-

bivalencijos koncepcijos. Galiausiai, remiantis solidarumo, konflikto ir ambivalencijos teorijų analize ir kritika, formuluojamos išvados apie teorinės koncepcijos pasirinkimą tarpgeneracinių santykių analizei.

Istorinė tarpgeneracinių santykių perspektyva: intymumo atradimas

Nors šiuo metu santykiai tarp kartų neišivaizduojami be tokių kategorijų, kaip artumas, meilė, prisirišimas ir įsipareigojimas, šeiminiai santykiai ne visada apėmė emocijų ir jausmų pasaulį. Įvairūs istoriografiniai tyrimai atskleidžia visai kitokiu sandėriu paremtus vaikų ir tėvų santykius abiem kryptimis: tiek „iš viršaus į apačią“ (tėvų ir vaikų santykiai), tiek priešinga kryptimi (suaugusių vaikų ir pagyvenusių tėvų santykiai).

Pirmojo tipo santykius išsamiai analizavo Philippe'as Ariès'as (1962) socialinėje šeimos gyvenimo istorijos studijoje *Vaikystės šimtmečiai* (*Centuries of Childhood*). Autorius atskleidė, kad Europos viduramžių visuomenėje vaikystės idėja neegzistavo: vaikai buvo laikomi suaugusiais, kai tik jie sugebėdavo gyventi be mamų ar auklių priežiūros. Toks vaikystės traktavimas veikė šeiminius santykius, kurie buvo pagrindinių šeimos funkcijų – giminės pratęsimo, nuosavybės ir vardo/pavardės perdavimo – atspindys, ir jausmų srities giliai neužkabindavo. Vaikai anksti palikdavo tėvų namus: išeidavo tarnystės ar mokytis amato, tai taip pat mažindavo emocijų saitų tarp tėvų ir vaikų stiprumą. Tik XVII a., susirūpinus vaiko išsilavinimu, šeima prisirišė moralines ir dvasines funkcijas, „tapo sielų ir kūno ugdytoja“ (Ariès 1962:

114). Tuo tarpu pokyčiai, lėmę emocinio artumo, intymumo didėjimo arba afektinio individualizavimo gimimą, siejami tik su buržuazinės šeimos atsiradimu XVIII a. pabaigoje. Buržuazinės šeimos atsiradimas pakeitė šeiminius santykius tarp kartų iš esmės, jie įgavo emocinį aspektą, tapo sudėtingesni ir kompleksiškesni.

Kitos krypties santykių (tarp suaugusių vaikų ir pagyvenusių tėvų) studijose taip pat randama įrodymų, kad šeiminiai santykiai tarp kartų vargu ar gali būti įvardijami intymumo terminais. Richardas Wallas (2003), kalbėdamas apie tarpgeneracinius santykius praeityje ir dabartyje, pateikia įrodymų, kad dar XIX a. Anglijoje ir Velse dauguma pagyvenusių nebuvo finansiškai priklausomi nuo vaikų. Be to, XVIII a. pabaigoje – XX a. viduryje dauguma vaikų gyveno toliau nuo tėvų; tai irgi apribojo dažnesnius kontaktus ir glaudesnių emocijų ryšių palaikymą.

Tik XVIII ir XIX a. sandūroje pakitus kartų santykių pobūdžiui, atsiradus emociniam tėvų ir vaikų santykių aspektui, susiformavo ir naujos elgesio formos, reglamentuojančios „tinkamą“ vaikų, tėvų ir senelių elgesį. Tokį „naująjį“ tėvų ir vaikų santykį, grindžiamą tiek instrumentine, tiek emocine parama, gana išsamiai aiškina solidarumo koncepcija, didelę reikšmę teikianti intymumo, artumo saitams.

Solidarumo koncepcija: modelio esmė ir kritika

Solidarumo koncepcija siekia atskleisti individus į kolektyvą jungiančių ryšių prigimtį. Koncepcijos ištakos susijusios su klasi-

kinės sociologijos autoriais, tokiais kaip Emilis Durkheimas ir Ferdinandas Tönniesas. Kuriant solidarumo koncepciją reikšminga buvo Durkheimo mechaniškojo solidarumo sąvoka. *Mechaniškasis solidarumas*, kaip žinoma, būdingas priešindustriniam periodui, kuomet santykiai rėmėsi tradicinėmis normomis ir įpročiais, o ryšį tarp individų palaikė įsitraukimas į panašią veiklą ir panašūs įsipareigojimai. *Organiškuoju solidarumu* pagrįstoje visuomenėje, priešingai, ryšį tarp individų palaiko skirtumai: visi individai turi skirtingus įsipareigojimus ir užduotis. Ryšiai tarp individų organinio solidarumo visuomenėje tampa ne tokie glaudūs, juos lemia darbo pasidalijimo santykiai (Durkheim 2001). Tarpgeneracinio solidarumo perspektyvoje mechaniškojo solidarumo sąvoka perkeliama santykiams tarp kartų aiškinti, brėžiant analogiją tarp solidarumo visuomenės ir individo lygmenyse.

Kitas solidarumo koncepcijos šaltinis – vokiečių sociologo Ferdinando Tönnieso teiginys, kad stipresni ryšiai išsivysto tarp individų, kurie turi daug normatyviškai priskirtų pareigų vienas kitam. Tokie socialiniai santykiai priešingi mažiau susiejantiems santykiams tarp dalyvaujančių savanoriškuose mainuose (Aldous et al. 1972). Tönniesas, kaip ir Durkheimas, normatyvinį įsipareigojimą ir pareigas laikė stipriu grupės solidarumo pagrindu.

Taigi tarpgeneracinės teorijos koncepciją stipriai paveikė klasikinės sociologijos veiklai, kurie iš esmės nagrinėjo *macro* lygmens procesus. Šeimos studijų kūrėjai pasinaudojo *macro* lygmens kategorijomis perkeldami jas į *micro* lygmenį – šeiminių santykių studijas. Vieni pirmųjų autorių buvo Nye ir Rushing, išskyrę 6 šeimos integracijos dimensijas: *bendravimo, konsensuso, normatyvinę, funkcinę, afektingą/artumą* ir *tikslo* integraciją (Hammarström 2004, Bengston et al., 1991). Šia schema pasinaudojo daugybė tyrinėtojų, tačiau labiausiai ją išplėtojo ir pritaikė tarpgeneracinėms studijoms amerikiečių mokslininkas Vernas L. Bengstonas su savo kolegomis. Maždaug nuo 1970 m. Bengstonas ir jo kolegos plėtojo solidarumo tradiciją, kuri baigėsi įtakingų knygų ir straipsnių serija¹, o vėliau solidarumo perspektyvą perėmė ne tik JAV, bet ir Europos tyrinėtojai².

Kyla klausimas, kaip atrodo šis tiek įtakos turėjęs solidarumo modelis? Bengstonas ir jo kolegos iš esmės „perdirbo“ Nye ir Rushing schemą, pakeičiant „tikslo“ dimensiją „struktūrine“ dimensija ir išsamiai paaiškinant kiekvienos dimensijos teorinius ir empirinius niuansus. Taigi solidarumo modelis, anot Bengstono (2001), susideda iš šių dimensijų:

1. *Bendravimo solidarumas* (association solidarity) – skirtingų kartų šeimos narių bendravimo būdai ir dažnis. Ši dimen-

¹ Pats Bengson (2001) išskyrė nemažai autorių, kurių šaltiniu tapo solidarumo perspektyva: Robert ir Bengston (1990), Roberts ir kiti (1991), Amato ir Booth (1997), Lee, Netzer ir Coward (1994), Marshall, Matthews ir Rosenthal (1993), Rosi ir Rosi (1990), Bengston ir Allen (1993).

² Tarp pastarųjų galima išgirsti ir kritinių gaidelių (tokie autoriai kaip Attias–Donfut, 1995, Bawin–Legros, Gauthier and Strassen, 1995, Donati, 1995, Finch and Mason, 1993) (Hammarstrom 2004).

sija apima kontaktų, kurie formalizuoti šeimos įvykiuose (pvz., gimtadienio, Kalėdų susibūrimai), dažnumą kasdieniniame gyvenime. Bendravimo solidarumas neatsiejamas nuo šeimos struktūros požymių, tokių, kaip šeimos dydis. Įtakos bendravimo solidarumo stiprumui taip pat turi atstumas tarp tėvų ir vaikų namų, sveikata ir sociodemografinės charakteristikos: amžius, gyvenama vieta (miestas ar kaimas), lytis, vedybini statusas.

2. *Konsenso solidarumas* – keleto kartų šeimos narių nuomonių vertybių ir orientacijų sutapimas; kartų sutarimo laipsnis. Bandoma išsiaiškinti, kiek sutampa šeimos narių vertybės, nuostatos ar įsitikinimai. Egzistuoja keletas požymių dėl vertybių tarp kartų sutapimo. Manoma, kad tai yra tiesioginis vertybinių orientacijų, požymių perdavimo vaikams ankstyvosios socializacijos metu rezultatas. Atlikta nemažai studijų, kurios analizuoja, kiek tėvų požūriai daro įtaką vaikams. Kitu vaikų ir tėvų požūrių ir vertybių bendrumo šaltiniu dažnai nurodoma patirčių, kurios yra bendros tos pačios socialinės klasės nariams, dalijimasis. Manoma, kad individai, kurie turi tas pačias struktūrinės pozicijas visuomenėje, greičiausiai pritaris panašioms nuostatoms, turės panašius požūrius ir vertybes. Kitaip tariant, be tiesioginio požūrių perdavimo, tėvai iki tam tikro lygio perduoda ir padėtį visuomenėje, kurią užims vaikai. Šio požūrio šalininkai pateikia įrodymų, kad tarpgeneraciniai finansinės padėties, išsilavinimo ir religinės tapatybės panašumai susiję su

didesniu tarpgeneraciniu sutarimu dėl požūrių ir vertybių.

3. *Normatyvinis solidarumas* – lūkesčiai, susiję su vaikų ir tėvų tarpusavio išpareigojimais; elgesio normos, reglamentuojančios šeimos bendrų vertybių svarbą. Empirinėse studijose nustatyta, kad normatyvinio solidarumo stiprumas susijęs su šeimos etniškumu, tėvų savybėmis (pvz., santuokinis statusas, pajamos, sveikata ir pan.) ir ankstyvosios vaikystės patirtimis.
4. *Funkcinis solidarumas* – paramos cirkulavimas (teikimas ir gavimas) tarp skirtingų kartų šeimos narių: tiek visų rūšių instrumentinė pagalba, tiek asmens priežiūros pagalba, tiek emocinė parama. Tarpgeneracinės paramos būdai atspindi resursų perskirstymą. Taigi labiau tikėtina, kad finansinę paramą vaikams teiks šeimos, kurios turi daugiau pajamų ir aukštesnį išsilavinimą. Įtakos turįs ir santuokinis statusas: vedę tėvai suteiks daugiau paramos negu našliai ir išsiskyrę.
5. *Artumolafekcijos solidarumas* – jausmai ir santykių su šeimos nariais įvertinimas (pasitikėjimas, emocinis artumas). Tyrinėtojai bando išsiaiškinti, kokius jausmus šeimos nariai jaučia vieni kitiems, kaip jie vertina vienas kitą. Empiriniuose tyrimuose respondento klausiama: „Ar jaučiate artumą tėvui, motinai, kitiems šeimos nariams?“, „Kaip sutariate su vaikais, provaikais?“, „Ar jaučiate jų prierašumą jums?“ ir pan. Tarpgeneracinio artumo jausmas, intensyvesnis iki paauglystės, jos metu sumažėja, o vėliau vėl sustiprėja ir išlieka stiprus tarp suaugusių vaikų ir tėvų (Bengston *et al.* 1991). Ar-

tumo solidarumui įtakos turi ne tik amžius, bet ir lytis: paprastai didesnis artumas nustatomas tarp mamų ir dukterų.

6. *Struktūrinis solidarumas* – tai skirtingų kartų sąveikos galimybių struktūra, atspindinti teritorinį atstumą tarp šeimos narių. Šią galimybių struktūrą įtakoja socialiniai macro ir micro lygmens veiksniai: gimstamumo ir mirtingumo rodikliai, skrybių skaičius, gyventojų struktūra pagal lytį, užimtumas.

Taigi tarpgeneracinio solidarumo koncepcija apima tiek elgesio, tiek jausmų (ypač pabrėžiant priklausymo ir artumo) elementus. Solidarumo koncepcija grindžiamais argumentais pabrėžiamas poreikių tarp individų bendrumas ir daroma prielaida: kas tinka vienai individų grupei, paprastai yra gerai ir kitoms grupės (Hirshom 1991). Retorika, naudojama tokiuose argumentuose, įtraukia grupės sąryšio simbolius, tokius kaip „visuomenės poreikiai“, „bendra gerovė“.

Mokslininkai nemažai tyrinėjo struktūrinės šių solidarumo elementų sąsajas, veiksnius, lemiančius solidarumo dimensijų buvimą ar nebuvimą ir solidarumo pasekmes šeimos nariams (Bengston *et al.* 1991). Dėl ribotos straipsnio apimties solidarumo dimensijos taip detalai nebus analizuojamos juolab, kad ne toks šio straipsnio tikslas, tačiau verta užkabinti kritinius solidarumo dimensijos atgarsius, kurie davė pradžią naujų koncepcijų paieškai.

Kritiniai solidarumo koncepcijos aspektai

Susipažinus su kertiniais solidarumo koncepcijos teiginiais, tikslinga atkreipti dėmesį į

silpnąsias puses. Visų pirma, kvestionuočiau, kiek solidarumo koncepcijos poreikių tarp individų bendrumo prielaida yra tinkama vis labiau įvairėjančioje visuomenėje, kai šeimos gyvenimas įgauna naujas formas. Remiantis teorine koncepcija reiktų daryti prielaidą, kad vienišos motinos poreikiai ir lūkesčiai iš vaikų bus tokie patys, kaip ir vedusios, o podo krų ar posūnių santykiai su tėvais – tokie patys, kaip ir su biologiniais tėvais ir pan. Tenka atkreipti dėmesį į tai, kad pasikeitus šeimos instituto formoms, kito ir vaidmenys, vaidmenų lūkesčiai, vertybių ir normų diferenciacija tarp šeimos kartų. Kiek solidarumo koncepcijos sąvokos yra taikytinos šiuolaikinei visuomenei?

Solidarumo koncepcijos prielaidų neatitikimas šiuolaikinės visuomenės tendencijoms iš esmės susijęs su analizuotu solidarumo koncepcijos ypatumu – teorijos grindimu Durkheimo mechaniškojo solidarumo principais. Viena iš solidarumo koncepcijos kritikų, Gunhild Hammarström (2005), teigia, kad mechaniškojo solidarumo terminas netinkamas analizuoti santykiams tarp kartų (nei teoriniu, nei empiriniu pagrindu). Pritačiau jos argumentui, kad *macro* lygmens struktūros perkėlimas *micro* lygmens santykiams aiškinti vargu ar yra tinkamas. Durkheimo solidarumo koncepcija buvo kuriama atsižvelgiant į struktūrinę visuomenės lygmenį, o tarpgeneracinių santykių diskusijos objektas – linijiniai kartų santykiai *micro* lygmenyje, t.y. specifiniai šeiminiai santykiai.

Antra, neįmanoma neatsižvelgti ir į kitą solidarumo koncepcijos trūkumą – per didelį pozityvių jausmų ir emocijų akcentavimą (Hammarström 2005, Luescher ir Pillemer

1998, Connidis, McMullin 2002). Ši trūkumą akcentuojančių autorių nuomone, kartų santykiai yra daug sudėtingesni ir spalvingesni negu solidarumo koncepcijos piešiamas „saulės spindulio“ (Connidis and McMullin 2002) paveikslas. Nemažai autorių pateikia įrodymų, kad šeiminiai santykiai tarp kartų dažnai pasižymi asimetriškumu ir balanso nebuvimu, įtampomis ir konfliktais. Logiškai kyla klausimas: jei tarpgeneraciniai klausimai iš tiesų sudėtingesni nei atrodo iš pirmo žvilgsnio, ar solidarumo koncepcija pati savaime gali būti vienintelė tarpgeneracinius santykius paaiškinanti teorinė koncepcija? Pats solidarumo koncepcijos kūrėjas Bengstonas su savo kolegomis susimąstė dėl šio kritinio aspekto: ar solidarumo koncepcija neturėtų būti papildyta ir kitomis sąvokomis, ar konceptualizuojant santykius tarp kartų nereikėtų įtraukti ne tik solidarumo, bet ir konflikto – tarp kartų ir kartų viduje? Tokių klausimų ir diskusijų pasekmė – kitos dvi konfrontuojančios koncepcijos: konflikto ir ambivalencijos. Kitame skyrelyje analizuojamas konflikto termino įtraukimas į teorinę tarpgeneracinių santykių diskusiją.

Konflikto koncepcija – kita tarpgeneracinių santykių pusė?

Visų pirma verta bent glaustai apibūdinti pačią konflikto teoriją, neatsižvelgiant į jos taikymą *micro* lygmeniu. Konflikto teorija, kurta kaip alternatyva struktūriniam funkcionalizmui (nors šios teorijos šaknys – įvairios), iškėlė konflikto sąvoką kaip kaitos proceso variklį. Struktūrinio funkcionalizmo atstovai pabrėžė sutelktumą, sukuriamą besidalijan-

čių tomis pačiomis socialinėmis vertybėmis individų, o konflikto atstovų dėmesio centre – valdžios vaidmuo, palaikant tvarką visuomenėje (Ritzer, Goodman 2003). Konflikto terminu pagrįsti argumentai pabrėžia įtampą tarp visuomenės grupių, atsirandančią dėl resursų kiekio ir paskirstymo proceso. Žiūrint iš tarpgeneracinių santykių perspektyvos macro lygmenyje, konflikto teorija grįžtais argumentais akcentuojamas netolygus gerovės santykis tarp jaunų ir pagyvenusių amžiaus grupių: jei pagyvenusius žmonių gerovė yra didinama, nukeičia jaunesni žmonės (Hischorn 1991). Kitaip tariant, konflikto rizika atsiranda dėl nelygybės paskirstant išmokas. Tarpgeneracinės nelygybės tezė ir atitinkamai atsiradusi sąvoka „kartų konfliktas“ pirmiausiai atsirado JAV (1984) ir Naujojoje Zelandijoje (1989), o šiuo metu yra plėtojama visose Europos šalyse (Attias-Donfut, Arber 2000). Kadangi šio skyrelio tikslas – aptarti, kaip teorinės perspektyvos yra taikomos šeiminių santykių lygmenyje, plačiau apie šeimos ir valstybės santykį, įskaitant konflikto sąvoką, nediskutuosime.

Galima teigti, kad solidarumo koncepcijos kritika privertė įtraukti konflikto terminą į tarpgeneracinių santykių šeimoje studijas. Sulaukę kritikos pagrindiniai kartų solidarumo paradigmos kūrėjai – Bengstonas su kolegomis – pradėjo ginti savo pozicijas. Vienas iš Bengstono ir jo kolegų argumentų – jau nuo 1990 m. jie esą įtraukę konfliktą į savo modelį, tiesiog jų klaida – per mažai akcentuotas pats konflikto terminas (Bengston *et al.* 2002). Šie autoriai nesutinka, kad solidarumo koncepcijoje didžiausias svoris tenka pozityvioms emocijoms ir jaus-

mams. Priešingai, „kiekviena atskira dimensija reprezentuoja dialektiką: *intymumas ir atstumas* (afektinė dimensija), *sutarimas ir nuomonių išsiskyrimas* (konsenso dimensija), *priklausomybė ir autonomija* (funkcinis solidarumas), *integracija ir izoliacija* (bendravimo solidarumas), *galimybės ir kliūtys* (struktūrinis solidarumas)“ (Bengston *et al.* 2002; 571). Įspūdis, kad solidarumo perspektyvos šalininkai susikoncentravo tik ties pozityviais šeiminio gyvenimo dalykais, kyla tik dėl konotacijų, susijusių su pačia žodžio „solidarumas“ reikšme. Jų nuomone, galbūt reiktų pakeisti „kartų solidarumo“ terminą kitu – „tarpgeneraciniai solidarumai“. Kaip bebūtų, apie autorių minimą dialektiką tyrėjas gali tik numanyti, nujausti; neatrodo, kad koncepcija aiškintų apie atsirandančias įtampas ar nesutarimus.

Nors autoriai nurodo ankstesnius darbus, kuriuose jau figūravo konflikto sąvoka (Bengston *et al.* 1995; Giarrusso *et al.* 1990) arba kuriuose buvo atskleistos neigiamos solidarumo pasekmės, jų argumentai nėra visiškai įtikinami. Pavyzdžiui, viename iš tokių veikalų (Silverstein *et al.* 1996) teigiama, kad nors vidutinis tarpgeneracinės paramos kiekis yra naudingas, perdėta suaugusių vaikų parama pagyvenusiems tėvams gali būti žalinga. Per didelis paramos kiekis pagyvenusiems tėvams sukelia jausmą, kad jie nieko nesugeba patys arba primeta per didelius reikalavimus sau. Matyti, kad net ir aiškinant neigiamas pasekmes, sutirštinami kritikuoti pozityvieji aspektai – „per didelis paramos kiekis“. O kraštutiniai atvejai (apleidimas, nepriežiūra ar netgi smurtas) į analizės spektrą nepatenka.

Kitas diskusijoje dalyvaujantis autorius, Marcas Szydlukas, taip pat pripažįsta, kad konfliktas ir solidarumas neturėtų būti priešingybės. Jis aiškiai ir tiesiogiai įvardija konflikto egzistavimo galimybes. Pasak Szydluko (2008), yra nemažai mokslinių darbų apie suaugusių vaikų, prižiūrinių pagyvenusius tėvus, konfliktus. Kai kuriais atvejais tokie konfliktai baigiasi netgi blogu vaikų elgesiu su tėvais. Kaip kitą santykių (be konflikto) scenarijų Szydlukas nurodo autonomiją, kuri nėra naujas dalykas sociologinėse studijose. Galime prisiminti įvade paminėtą prieštaravimą: poreikis artimų ir intymių tarpgeneracinių ryšių, kita vertus, noras išlaikyti nepriklausomybę. Ši normatyvinė priešprieša tarp vaikų pareigų tėvams ir kartu individualizacijos sukkelto noro siekti nepriklausomybės pastebėta ir kitų autorių (Björnberg, Latta 2007).

Atrodo, kad konflikto ir solidarumo diskusijoje dalyvaujantys autoriai iš esmės laikosi dvilypės, apjungiančios pozicijos: patvirtina solidarumo tarp kartų egzistavimą, tuo pat metu pripažįsta, kad reiktų atsispirti pagundai idealizuoti tarpgeneracinius santykius. Teigiama, kad tarpgeneracinis solidarumas nėra „geros“ šeimos rodiklis, o pabrėžiant emocinį artumą, dažnus kontaktus ir išreikštą paramą, piešiamas neužbaigtas paveikslas (Szydluk 2008). Siekiant to išvengti, būtina tyrinėti veiksmus, lemiančius skirtingus tarpgeneracinius santykius ir kalbėti apie specifinius tam tikros grupės santykius. Vincent (2005) tokią poziciją nusako teiginiu, kad kalbant apie socialinį atstumą tarp kartų, nagrinėjant kartų atotrūkį ar solidarumą, šiuos reiškinius reikėtų tirti empiriškai

specifiniuose kontekstuose. Jei Mannheimas pabrėžė istorinio laiko ir kaitos svarbą, akcentuojami dar konkretesni kontekstai: vietiniai, specifiniai, išplaukiantys iš asmeninės biografijos, šeimos ar bendruomenės situacijos (Vincent 2005) arba susiję su kaitos, lyčių, socialinės politikos ir socialinės nelygybės dimensijomis (Szydlik 2008). Tarpgeneracinių santykių susietumas su specifinėmis socialinėmis situacijomis, kuriose santykiai tampa reikšmingi, – svarbūs ir svarūs argumentai tarpgeneracinių santykių studijose.

Šiame poskyryje analizuotą poziciją, kad solidarumas ir konfliktas neturėtų būti laikomi atskiromis sąvokomis tarpgeneracinės sąveikos studijose, o santykiai, pasižymintys solidarumu, nebūtų charakterizuojami konflikto nebuvimu, iš esmės apibendrina kitas – ambivalencijos – terminas, kurio pagalba išreiškiama „vidurinė“ pozicija.

Ambivalencijos koncepcija – konflikto ir solidarumo sankirta?

Kaip minėta, ambivalencijos koncepcija atsirado kaip solidarumo ir konflikto koncepcijų kritikos padarinys. Ambivalencijos koncepcijos kūrėjai – Luescheras ir Pillemeras (1998), Connidis ir McMullin (2002) – bandymus tarpgeneracinius santykius interpretuoti tik solidarumo arba konflikto požiūriu traktuoja kaip siaurus rėmus, kurie neleidžia paaiškinti kompleksiskų ir sudėtingų santykių šeimoje. Lueschero ir Pillemero (1998) teigimu, solidarumo rėmuose paprastai pripažįstama, kad pozityvieji jausmai, tokie kaip meilė, įsipareigojimas, šiluma sujungia narius į šeimos sistemą. O

negatyvūs šeimos gyvenimo aspektai paprastai interpretuojami kaip solidarumo nebuvimas. Pasitelkus logiką ir keliant klausimą, ar ne utopiška perspektyva, kuri ignoruoja visus kitus aspektus, išskyrus pozityviuosius arba, priešingai, susikoncentruoja tik ties negatyviaisiais aspektais, ambivalencijos perspektyvos kūrėjų minėti kritiniai argumentai atrodo gana svarūs. Tačiau kyla klausimas, ką (ar) naujo pasiūlo ambivalencijos perspektyvos autoriai?

Minėti ambivalencijos koncepcijos kūrėjai vietoj siauro tarpgeneracinių santykių interpretavimo siūlo remtis ambivalencijos sąvoka kaip teoriškai ir empiriškai geresne priemone (palyginti su solidarumo ir konflikto) santykiams tarp kartų tirti. Visų pirma siūloma žengti toliau „meilės–neapykantos“ konceptualinių rėmų. Anot autorių, santykiai tarp kartų kuria ambivalencijas, o stebimos tarpgeneracinių santykių formos gali būti interpretuojamos kaip ambivalencijų išraiška ir kaip pastangos tvarkytis ir įveikti šias ambivalencijas. Luescheras ir Pillemeras išskiria dvi ambivalencijos dimensijas, svarbias tėvų ir vaikų studijoms: *sociologinę*, matomą socialinėse-struktūrinėse pozicijose, ir *psichologinę* – patiriamą individualiai. Freudas ir kiti psichoanalitikai į ambivalenciją žiūrėjo kaip į meilės ir neapykantos jausmus tuo pat metu tam pačiam individui. O sociologinės ambivalencijos terminas įvardijamas kaip nesuderinami normatyvinai požiūriai, įsitikinimai ir elgesio lūkesčiai (Luescher, Pillemer 1998). Sociologinių ambivalentiškumo aspektų galima rasti postmoderniose ir feminizmo teorijose. Pavyzdžiui, feminizmo teorijose išsakomos abejonės, kad tarp

šeimoms narių egzistuoja interesų harmonija, priešingai, – tarp šeimos narių neišvengiami konfliktai, atskleidžiami prieštaravimai, susiję su socialiu moterų vaidmeniu (tokie kaip dvejetainis vertinamas moterų darbas namuose: viena vertus, kaip varginanti rutina, kita vertus, kaip meilės ir rūpesčio išraiška). Pliuralizmo ir įvairių šeimos formų pripažinimas, redukcionistinių teorijų atsisakymo skatinimas susieja ambivalencijos koncepciją su postmoderniu požiūriu ir gali būti vertinamas kaip novatoriškas žvilgsnis į tarpgeneracinius santykius.

Kaip apibrėžiamas ambivalencijos terminas? Luescheras ir Pillemeras (1998) siūlo darbinį ambivalencijos apibrėžimą, kuris apima ambivalenciją socialiniame struktūriniame lygmenyje, taip pat subjektyvias individų patirtis: *„mes naudojame terminą „tarpgeneracinė ambivalencija“ siekdami nusakyti prieštaravimus santykiuose tarp tėvų ir suaugusių vaikų, kurie negali būti suderinti“* (Luescher, Pillemer 1998; 416). Šis ambivalencijos terminas turi dvi dimensijas: a) prieštaravimai socialinės struktūros lygmenyje, matomi instituciniuose šaltiniuose, tokiuose kaip statusai, vaidmenys ir normos ir b) prieštaravimai subjektyviame lygmenyje, įvardijami supratimo, emocijų ir motyvų terminais. Connidis ir McMullin (2002) pateikė gana panašų ambivalencijos termino apibrėžimą: *„socialiai suformuoti prieštaravimai, pasireiškiantys sąveikoje“*. „Suformuotos ambivalencijos“ terminu šie autoriai atskiria save nuo Lueschero ir Pillemero. Autoriai pabrėžia, kad 1) ambivalencija yra suformuoti santykiai; čia tam tikros grupės yra privileijuotos, 2) individai, susidūrę su ambivalencija, yra

veiksnūs, 3) ambivalencijos įveikimas vyksta per socialinę sąveiką, 4) konfliktas yra neišvengiamas tarpasmeninių santykių, įskaitant tarpgeneracinius, bruožas.

Galbūt todėl, kad Connidis ir McMullin savo teoriją kūrė kiek vėliau ir jau turėjo sudėtus pamatus, galima būtų teigti, kad jų teorija pasižymi didesniu jautrumu. Šių mokslininkų kuriamos koncepcijos stipriosios pusės yra kritinio aspekto įtraukimas ir atsižvelgimas į konfliktą, individo veiksmo pripažinimas, atsižvelgimas į socialiai jautriais grupes teigiant, kad pagyvenę žmonės, moterys, „vargšai“, „spalvotieji“ turi mažiau galimybių ambivalencijos situacijoms išspręsti. Jei solidarumo ir konflikto teorijoms būdingas didesnis apibrėžtumumas, šiame poskyryje aptarti ambivalencijos perspektyvos aspektai implikuoja didesnę neapibrėžtumą, dekonstravimą – postmodernioms koncepcijoms būdingus bruožus.

Koncepcijų jungimas ar alternatyvių teorijų paieška?

Aptarus torinę diskusiją ir panagrinėjus įvairius argumentus kyla klausimas, kuri koncepcija tinkama tarpgeneracinėms studijoms? Ambivalencijos termino vartojimui pritaria ir patys solidarumo perspektyvos kūrėjai – Bengstonas ir kiti (2002). Jie pripažįsta, kad paradoksai tarp artumo ir atstumo, traukos ir atstūmimo yra tarpgeneracinių santykių dalis. Tačiau savo ruožtu jie teigia, kad nors ambivalencijos samprata yra naudinga šeimoms suprasti, jis daugiau papildoma, o ne pakeičia solidarumo ir konflikto modelį:

Turime įtraukti konflikto faktą ir turime pripažinti ambivalentiškų jausmų tikimybę. Ambivalencija galėtų atsirasti kaip solidarumo ir konflikto koncepcijų susikirtimo taškas, o tai matosi pabrėžiant prieštaraujančius ir paradoksalius šeiminių gyvenimo aspektus (Bengston *et al.* 2002).

Keliant klausimą, ar ambivalencijos terminas turėtų pakeisti ar tapti solidarumo ir konflikto dalimi, šie autoriai pabrėžia galimybes, kurios atsiveria vartojant ambivalencijos terminą. Tai verčia juos prieiti prie išvados, kad ambivalencijos kaip tarpgeneracinių santykių conceptualinio termino iškėlimas suteikė galimybes solidarumo paradigmai praplėsti aiškinamąsias ribas. Tiek solidarumo, tiek konflikto, tiek ambivalencijos terminai yra didinamieji stiklai, per kuriuos galime stebėti tarpgeneracinius santykius (Bengston *et al.* 2002).

Galimos ir alternatyvų paieškos. Pavyzdžiui, Hammarström (2005) teigia, kad atsižvelgiant į santykių tarp kartų įvairumą, alternatyvi teorija galėtų būti Weberio socialinio veiksmo tipologija. Tiek Weberio išskirti socialinio veiksmo tipai, tiek socialinių ryšių pobūdis gali būti pritaikomi šeiminiams santykiams tarp kartų tirti. Racionalaus veiksmo (instrumentiškai ir vertybiškai racionalaus) ir neracionalaus veiksmo (tradicinio ir afektinio) tipus įmanoma konstruoti analizuojant sudėtingus socialinius santykius. Weberio požiūriu, šeima gali būti skirtingai suvokiama kaip bendruomenė arba asociacija, nes dauguma socialinių santykių yra bendruomenės ar asociacijos mišinys. *Bendruomenės* terminas nurodo socialinius santykius, kuriuose socialinio veiksmo orientacija priklauso nuo subjektyvių giminystės jausmų, kurių

prigimtis gali būti artumas arba tradicija. *Asociacijos* terminas nurodo socialinius santykius, kai socialinio veiksmo orientacija priklauso nuo racionalaus susitarimo, kuris gali būti vertybiškai arba tikslingai racionaliai nulemtas kaip interesų kompromisas tarp dalyvaujančių veikėjų. Remiantis šiuo principu galima kelti hipotezes, kad tarkim anūko ir močiutės santykiai bus labiau panašūs į asociaciją negu suaugusio vaiko ir mamos ir pan. (Hammarström 2005).

Kiti autoriai, remdamiesi klasikinėmis antropologijos studijomis, tarpgeneracinius santykius tiria remdamiesi *dovanos logika*. Terminas „dovanos logika“ pasiskolintas iš prancūzų antropologo Marcelio Mausso (1999), analizavusio apsikeitimo dovanomis reikšmes. Nepaisant įspūdžio, kad dovanos yra savanoriškos, anot Mausso, jos yra socialinių santykių patvirtinimo aktas. Antropologas pažymėjo, kad dovanos fenomenas yra universalus, aptinkamas visose visuomenėse. Šis modelis gana dažnai perkeliamas į kartų studijas, apibūdinant pasikeitimą keliais aspektais: *individue kaip gavėju* ir *individue kaip davėju*. Šį apsikeitimo argumentą Kalmijinas (2005) išskiria kaip vieną iš dažniau sutinkamų literatūroje. Šiuo požiūriu į paramą tarp kartų žiūrima racionalaus pasirinkimo požiūriu, tarpgeneracinius santykius traktuojant kaip apsikeitimo santykius. *Antruoju požiūriu*, anot Kajimino, sąveikos principu įvardijamas altruizmas, o ne savanaudiškas apsikeitimas. *Trečiasis* sutelkia dėmesį į socialines normas kaip paramos pagrindą.

Atrodo, kad nėra vienintelio būdo santykiams tarp kartų aiškinti. Teoretikai, analizuodami santykius tarp kartų, bando atsakyti

į klausimus, kodėl šeimos nariai nusprendžia turėti dažnesnius ar retesnius kontaktus, ar jų elgesys grįstas emociškai, ar ritualiniu pobūdžiu ir paremtas tradiciniais elgesio būdais, ar jie paremti pareigos jausmu ar prievarta? Tokie klausimai reikalauja kokybinių metodų taikymo ir šių klausimų analizavimo ne vienos, o keleto teorijų rėmuose. Viena aišku: užsidarymas tik solidarumo ar tik konflikto rėmuose – per siaura pozicija daugialypiems santykiams atskleisti, todėl alternatyvių priėgų ir teorinių rėmų paieškos labai svarbios ir skatintinos tarpgeneracinių santykių studijoms. Be to, svarbus būtų ir griežtesnis *micro* ir *macro* lygmenų skyrimas.

Susipažinus su tokiais teiginiais peršasi išvada, kad geriausia būtų jungti arba derinti kelias koncepcijas. Tik tokiu atveju įmanoma atskleisti tarpgeneracinių santykių kompleksiskumą. Alternatyvių teorijų paieškos, įtraukiančios kiekybines ir kokybines dimensijas, taip pat būtų tinkama išeitis sudėtingiems ir kompleksiškiems santykiams tirti.

Išvados

Demografiniai, socialiniai, ekonominiai ir kultūriniai pokyčiai pakeitė tiek kiekybines, tiek kokybines santykių tarp kartų puses. Todėl santykių tarp kartų klausimas susilau-

kia vis didesnio dėmesio. Viena iš anksčiau- siai kurtų teorinių koncepcijų – solidarumo, daug dėmesio teikianti intymumo, artumo saitams. Ši koncepcija siūlo remtis šešiomis solidarumo dimensijomis: bendravimo, konsensuso, normatyvine, funkcinė, artumo ir struktūrine. Solidarumo perspektyva kritikuotina dėl daugelio dalykų. Neatsižvelgiama į kintančias šeimos formas, per didelis pozityvių jausmų ir emocijų akcentavimas, *macro* teorinių prielaidų perkėlimas į *micro* lygmenį ir t.t. Pasiūlytas alternatyvus modelis – tarpgeneracinės ambivalencijos sąvoka, perteikianti prieštaravimus tarp tėvų ir suaugusių vaikų. Šios abi kritinės teorijos – konflikto ir ambivalencijos – siūlo jautresnį požiūrį į tarpgeneracinius santykius. Kritinio aspekto įtraukimas, pabrėžiama vietinių, specifinių kontekstų svarba, atsižvelgimas į socialiai jautriais grupes, individo veiksnio pripažinimas – stipriosios koncepcijų pusės.

Straipsnyje kvestionuojamas nekritiškas tik vienos koncepcijos taikymas. Vargu ar viena koncepcija gali išsamiai paaiškinti tarpgeneracinius santykius, ypač jei atsižvelgsime į faktą, kad šeimos institutas įgauna pliuralistines formas. Taigi alternatyvių teorijų kūrimas, esamų teorinių perspektyvų jungimas ir derinimas – svarbūs veiksniai šeiminių santykių studijoms.

LITERATŪRA

Aldous, Joan, Durkheim, Émile and Ferdinand Tönnies. 1972. „An Exchange Between Durkheim and Tönnies on the Nature of Social Relations, with an Introduction by Joan Aldous”, *The American Journal of Sociology* 77(6): 1191–1200.

Ariès, Philippe. 1962. *Centuries of Childhood. A Social History of Family Life*. New York: Vintage.

Attias-Donfut, Claudine and Sara Arber. 2000. *The Myth of Generational Conflict. The Family and State in Ageing Societies*. London and New York: Routledge.

Bengston, Vern L., Richards, Leslie N. and Robert E. L. Roberts. 1991. „Intergenerational Solidarity in Families: Untangling the Ties that Bind”

in Susan P. Pfeifer and Marvin B. Sussman (eds.) *Families: Intergenerational and Generational Connections*. New York, London: The Haworth Press.

Bengston, Vern L, Giarrusso, Roseann, Mabry, Beth J. and Merrill Silverstein. 2002. „Solidarity, Conflict and Ambivalence: Complementary or Competing Perspectives on Intergenerational Relationships?”, *Journal of Marriage and Family* 64(3): 568–576.

Bengston, Vern L. 2001. „Beyond the Nuclear Family: the Increasing Importance of Multigenerational Bonds”, *Journal of Marriage and Family* 63(1): 1–16.

Björnberg, Ulla and Mia Latta. 2007. „The Roles of the Family and the Welfare State: the Relationship between Public and Private Financial Support in Sweden”, *Current Sociology* 55(3): 415–445.

Connidis, Ingrid A. and Jullie A. McMullin. 2002. „Ambivalence, Family Ties, and Doing Sociology”, *Journal of Marriage and the Family* 64(3): 594–601.

Connidis, Ingrid A. and Jullie A. McMullin. 2002. „Sociological Ambivalence and Family Ties: A Critical Perspective”, *Journal of Marriage and the Family*, 64 (3): 558–567.

Giddens, Anthony. 2001. *Durkheimas* (iš anglų kalbos vertė Nida Norkūnienė). Vilnius: ALK/Vaga.

Durkheim, Émile. 2001. *Sociologijos metodo taisyklės* (iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė). Vilnius: Vaga.

Hammarström, Gunhild. 2005. „The Construct of Intergenerational Solidarity in a Lineage Perspective: a Discussion on Underlying Theoretical Assumptions”, *Journal of Aging Studies* 19: 33–51.

Hischorn, Barbara. 1991. „Sharing o Competition: Multiple Views of the Intergenerational Dis-

tribution of Resources” Susan P. Pfeifer and Marvin B. Sussman (eds.) *Families: Intergenerational and Generational Connections*. New York, London: The Haworth Press.

Kalmijn, Matthijs. 2005. *Intergenerational Solidarity: A Review of Three Theories and their Evidence*. November 24, work in progress.

Luescher, Kurt and Karl Pillemer. 1998. „Intergenerational Ambivalence: a New Approach to the Study of Parent-Child”, *Journal of Marriage and the Family* 60(2): 413–425.

Mauss, Marcel. 1999. *The Gift: the Formal Reason for Exchange in Archaic Societies*. London, New York: Routledge.

Pilcher, Jane. 1994. „Mannheim’s Sociology of Generations: an Undervalued Legacy”, *The British Journal of Sociology* 45(3): 481–494.

Ritzer, George and Douglas J. Goodman. 2003. *Sociological Theory. Sixth Edition*. New York: McGraw Hill.

Silverstein, Merrill, Chen, Xuan and Kenneth Heller. 1996. „Too Much of a Good Thing? Intergenerational Social Support and the Psychological Well-Being of Older Parents”, *Journal of Marriage and the Family* 58(4): 970–982.

Szydlik, Marc. 2008. „Intergenerational Solidarity and Conflict”, *Journal of Comparative Family Studies* January 1: 27–40.

Vincent, John A. 2005. „Understanding Generations: Political Economy and Culture in an Ageing Society”, *The British Journal of Sociology* 56(4): 579–599.

Wall, Richard. 2003. Intergenerational relationships past and present. In Alan Walker (ed.) *The New Generational Contract. Intergenerational Relations, Old Age and Welfare*. London and New York: Routledge.

ABSTRACT

THREE CONCEPTIONS OF INTERGENERATIONAL RELATIONS

Due to demographic, economical, social and cultural changes the question of intergenerational relationships is acquiring more attention from family researchers. This article aims to present and assess the critical aspects of contemporary theoretical perspectives, explaining intergenerational relationships. First of all, the relevance of theoretical perspective in the context of social change is presented and the question of intergenerational relationships from historical perspective is shortly analysed. Secondly, three sociological perspectives (solidarity, conflict and ambivalence) which offer different ways to analyse intergenerational relationships are analysed and critical aspects are revealed. Finally, the analysis and critiques of theoretical perspectives allows concluding that in order to see the complete picture of intergenerational relationships the combination of different perspectives or formation of alternative ones are necessary.

Įteikta 2009 05 10

Pateikta spaudai 2008 06 29

Socialinių tyrimų institutas,
Demografinių tyrimų centras
Saltoniškių 58
LT-08105, Vilnius